

ผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในอำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว
จากสถานการณ์ความขัดแย้งชายแดนไทย – กัมพูชา

The Impacts of Cambodian Agricultural Labor Shortages in Khao Chakan District,
Sa Kaeo Province, Resulting from the Thailand - Cambodia Border
Conflict Situation

จรรยา รุ่งพวงทอง, ^{1*} ฤทธิชัย หนึ่งจันทิก¹ และ วราวุฒิ คำพานิช¹
Janya ROUNGPAUNGTHONG, ^{1} Rittichai NUENGCHANTUEK¹ and Warawut KUMPANUCH¹*

Received 4 March 2026, Revised 7 April 2026, Accepted 10 April 2026

ABSTRACT

This research aimed to: 1) study the situation of Cambodian agricultural labor in Khao Chakan District, Sa Kaeo Province; 2) investigate the impacts of the Cambodian agricultural labor shortage in Khao Chakan District, Sa Kaeo Province; and 3) determine guidelines and recommendations to address the Cambodian agricultural labor shortage in Khao Chakan District, Sa Kaeo Province. Using a mixed-methods research approach, the research sample consisted of 381 agricultural entrepreneurs, including growers of rice, cassava, sugarcane, animal feed corn, rubber, oil palm, and longan. Using a multi-stage sampling method, the informants included a group of government officials, a group of community leaders, and a group of farmer representatives, totaling 12 people. The selection method used was purposive. The research instruments included questionnaires, semi-structured interviews, and in-depth interviews. Data were analyzed using percentages, means, standard deviations, and content analysis.

The research findings revealed the following: 1) The reliance on Cambodian labor was at the highest level ($\bar{X} = 4.80$). Conflict situations were a significant intervening factor causing a sudden decrease in the labor force. The qualitative research indicated that workers returned to their home country due to safety concerns. 2) The most significant impacts were the stress and workload placed on employers ($\bar{X} = 4.85$), as well as crop damage resulting from delayed harvesting ($\bar{X} = 4.79$). The qualitative findings pointed out that farmers had to bear higher wage costs due to local competition for labor. 3) The most highly agreed-upon solutions were substituting human labor with agricultural machinery ($\bar{X} = 4.88$) and establishing flexible, task-specific labor MOUs ($\bar{X} = 4.75$). The findings suggest that government policies should adapt the management of foreign labor reliance to align with the border security context, thereby reducing structural risks for local farmers.

Keywords: Labor, Agricultural Sector, Border Conflict

^{1*} มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สระแก้ว ตำบลท่าเกษม อำเภอเมืองสระแก้ว จังหวัดสระแก้ว 27000

Valaya Alongkorn Rajabhat University under the Royal Patronage, Sa Kaeo Campus, Tha Kasem Subdistrict, Mueang Sa Kaeo District, Sa Kaeo 27000, Thailand.

* Corresponding author: Tel. 08-63506721, E-mail address: janya.roung@vru.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสถานการณ์แรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในเขตพื้นที่ อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว 2) ศึกษาผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในเขตพื้นที่ อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว และ 3) หาแนวทางและข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในพื้นที่ อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมวิธี กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ผู้ประกอบการภาคการเกษตร ได้แก่ ผู้ปลูกข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ ยางพารา ปาล์มน้ำมัน และลำไย จำนวน 381 คน โดยการสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน ผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ กลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐ กลุ่มผู้นำชุมชน และกลุ่มตัวแทนเกษตรกร จำนวน 12 คน โดยคัดเลือกแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและและสัมภาษณ์เชิงลึก วิเคราะห์ข้อมูลโดยการค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการวิจัยพบว่า 1) สถานการณ์การพึ่งพาแรงงานกัมพูชาอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.80$) โดยสถานการณ์ความขัดแย้งเป็นปัจจัยแทรกแซงสำคัญที่ทำให้แรงงานลดลงอย่างฉับพลัน การวิจัยเชิงคุณภาพระบุว่าแรงงานเกิดความกังวลด้านความปลอดภัยจึงเดินทางกลับประเทศ 2) ผลกระทบที่สำคัญที่สุด คือ ความเครียดและภาระงานของผู้ประกอบการ ($\bar{X} = 4.85$) และผลผลิตเสียหายจากการเก็บเกี่ยวไม่ทัน ($\bar{X} = 4.79$) จากการวิจัยเชิงคุณภาพชี้ให้เห็นว่าเกษตรกรต้องแบกรับต้นทุนค่าจ้างที่สูงขึ้นจากการแย่งชิงแรงงานในพื้นที่ 3) แนวทางแก้ไขที่ได้รับความเห็นด้วยมากที่สุด คือ การใช้เครื่องจักรกลทดแทนแรงงาน ($\bar{X} = 4.88$) และการทำ MOU แรงงานเฉพาะกิจที่ยืดหยุ่น ($\bar{X} = 4.75$) ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่านโยบายภาครัฐควรปรับปรุงการพึ่งพาแรงงานต่างชาติให้สอดคล้องกับบริบทความมั่นคงชายแดนเพื่อลดความเสี่ยงเชิงโครงสร้างของเกษตรกรในพื้นที่

คำสำคัญ: แรงงาน ภาคการเกษตร ความขัดแย้งชายแดน

บทนำ

ภาคการเกษตรถือเป็นรากฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจไทย อย่างไรก็ตาม ในช่วงหลายทศวรรษที่ผ่านมาประเทศไทยเผชิญกับปัญหาโครงสร้างประชากรวัยแรงงานในภาคการเกษตรที่ลดลงอย่างต่อเนื่อง ส่งผลให้เกิดภาวะขาดแคลนแรงงานระดับล่างอย่างรุนแรง เกษตรกรไทยจึงมีความจำเป็นต้องพึ่งพาแรงงานข้ามชาติจากประเทศเพื่อนบ้าน โดยเฉพาะแรงงานจากประเทศกัมพูชา เมียนมา และลาว เพื่อเข้ามาทดแทนกำลังแรงงานที่หายไป (วิชาดา ไตรรัตน์, 2546) ทั้งนี้ แรงงานกัมพูชานับเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญอย่างมากในเขตปริมณฑล ภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง (อีสานใต้) ของประเทศไทย มีความต้องการแรงงานสูง ซึ่งเป็นศูนย์กลางของอุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การเกษตร และการประมง รวมไปถึงพื้นที่ 7 จังหวัดที่มีชายแดนติดต่อกับประเทศกัมพูชา เนื่องจากมีพรมแดนติดต่อกันและมีลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่เอื้อต่อการเคลื่อนย้ายแรงงาน (กองเศรษฐกิจการแรงงาน สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน, 2568)

จังหวัดสระแก้ว เป็นหนึ่งในจังหวัดชายแดนที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจและการเกษตร โดยเฉพาะในพื้นที่ อำเภอเขาฉกรรจ์ ซึ่งเป็นแหล่งเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ เช่น มันสำปะหลัง อ้อย และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์การทำเกษตรกรรมในพื้นที่นี้ต้องอาศัยแรงงานจำนวนมากในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การเพาะปลูก การดูแลรักษา ไปจนถึงการเก็บเกี่ยวผลผลิต เกษตรกรในอำเภอเขาฉกรรจ์ มีจำนวน 8,172 ครัวเรือน เป็นครัวเรือนเกษตรกรที่ขึ้นทะเบียนเกษตรกร จำนวน 7,989 ครัวเรือน (สำนักงานเกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์, 2568 ข) จึงพึ่งพาแรงงานชาวกัมพูชาที่เดินทางข้ามแดนเข้ามาทำงานทั้งในรูปแบบแรงงานตามฤดูกาลและแรงงานรายวัน จากข้อมูลสถานการณ์แรงงานจังหวัดสระแก้ว ไตรมาสรายปี 2568 พบว่า มีแรงงานต่างด้าวที่ยื่นขอจดทะเบียน ณ ศูนย์บริการแบบเบ็ดเสร็จ (OSS) จังหวัดสระแก้ว เป็นสัญชาติกัมพูชาจำนวน 4,805 คน (สำนักงานแรงงานจังหวัดสระแก้ว, 2568) ส่วนแรงงานกัมพูชาที่ไป - กลับ ตามฤดูกาลจะอยู่ในจังหวัดสระแก้ว จำนวน 11,252 คน (กองเศรษฐกิจการแรงงาน สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน, 2568)

เหตุผลที่ผู้วิจัยเจาะจงเลือก อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว เป็นพื้นที่ศึกษา เนื่องจากที่แห่งนี้เป็นพื้นที่เปรียบเสมือนหัวใจสำคัญทางเกษตรกรรมของจังหวัดสระแก้ว เป็นแหล่งผลิตพืชเศรษฐกิจที่สำคัญและมีขนาดพื้นที่เพาะปลูกหนาแน่น

จากข้อมูลสถิติสำนักงานเกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์, (2568 ก) พบว่า มีพื้นที่เพาะปลูกรวมกันนับแสนไร่ โดยเฉพาะพืชไร่ที่ต้องพึ่งพาแรงงานเข้มข้น (Labor-intensive) ในขั้นตอนการเพาะปลูก บำรุงรักษา และเก็บเกี่ยว ได้แก่ ข้าวนาปี (57,135 ไร่) อ้อยโรงงาน (30,125 ไร่) มันสำปะหลัง (5,670 ไร่) และข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ (17,919 ไร่) นอกจากนี้ยังมีกลุ่มไม้ยืนต้นและไม้ผลที่ต้องการแรงงานเฉพาะทางตามฤดูกาล เช่น ยางพารา (12,517 ไร่) ปาล์มน้ำมัน (5,559 ไร่) ทูเรียน ลำไย และมะม่วง รวมอีกกว่า 7,000 ไร่ ขนาดของพื้นที่เกษตรกรรมที่กว้างใหญ่ระดับนี้ สะท้อนให้เห็นถึงอุปสงค์ (Demand) การพึ่งพาแรงงานกัมพูชาจำนวนมากเพื่อขับเคลื่อนวงจรการผลิตในพื้นที่ ทว่าด้วยภูมิศาสตร์ที่เป็นพื้นที่ตอนใน ไม่ได้มีด่านพรมแดนติดชายแดนโดยตรง เมื่อเกิดสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างประเทศ สายพานการหล่อไหลของแรงงานกัมพูชาจึงถูกตัดขาดอย่างสิ้นเชิง ส่งผลให้เกิดวิกฤตขาดแคลนแรงงานที่เฉียบพลันและรุนแรงกว่าพื้นที่หน้าด่าน การศึกษาพื้นที่แห่งนี้จึงเป็นการสะท้อนภาพความบอบช้ำของระบบเศรษฐกิจฐานรากที่ได้รับแรงกระเพื่อมจากข้อพิพาทระดับชาติได้อย่างลึกซึ้ง และช่วยเติมเต็มช่องว่างทางการวิจัยที่มักกระจุกตัวอยู่เพียงเมืองการค้าชายแดนได้อย่างสมบูรณ์

อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ความมั่นคงและนโยบายระหว่างประเทศถือเป็นปัจจัยเสี่ยงที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อการเคลื่อนย้ายแรงงานข้ามชาติ เมื่อเกิดสถานการณ์ความขัดแย้งชายแดนไทย - กัมพูชา ไม่ว่าจะเป็นข้อพิพาททางดินแดน ความตึงเครียดทางการทูต หรือการประกาศปิดจุดผ่านแดนชั่วคราวเพื่อความมั่นคง ล้วนส่งผลให้การเดินทางข้ามแดนของแรงงานกัมพูชาหยุดชะงัก (ชัชวาล ภูทอง และคณะ, 2563) สถานการณ์ดังกล่าวก่อให้เกิดภาวะ “การขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตร” อย่างฉับพลันในพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์

ผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานดังกล่าว สร้างความเสียหายอย่างหนักต่อภาคการเกษตรในพื้นที่ผลผลิตทางการเกษตรไม่สามารถเก็บเกี่ยวได้ทันเวลาทำให้เกิดการเน่าเสีย ต้นทุนการผลิตพุ่งสูงขึ้นจากการแย่งชิงแรงงานในพื้นที่ที่เหลืออยู่เพียงน้อยนิด ส่งผลกระทบลูกโซ่ไปสู่ปัญหาหนี้สินของเกษตรกรและเศรษฐกิจโดยรวมของชุมชน แม้ว่าที่ผ่านมาจะมีความพยายามในการแก้ไขปัญหาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แต่ยังคงขาดข้อมูลเชิงลึกในระดับพื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นถึงผลกระทบอย่างรอบด้านและแนวทางแก้ไขที่สอดคล้องกับบริบทของอำเภอเขาฉกรรจ์อย่างแท้จริง

จากสถานการณ์และปัญหาที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจอย่างยิ่งที่จะศึกษา “ผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตร ในอำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว จากสถานการณ์ความขัดแย้งชายแดนไทย - กัมพูชา” เพื่อให้ทราบถึงสถานการณ์ปัจจุบัน ผลกระทบที่แท้จริงที่เกษตรกรได้รับ และนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เพื่อหาแนวทางหรือข้อเสนอแนะเชิงนโยบายในการบริหารจัดการแรงงานภาคการเกษตรในพื้นที่ชายแดน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกรชุมชน และหน่วยงานภาครัฐในการเตรียมความพร้อมรับมือกับวิกฤตการณ์ในอนาคตได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสถานการณ์แรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในเขตพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว
2. เพื่อศึกษาผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในเขตพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว
3. เพื่อหาแนวทางและข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว

วิธีดำเนินการวิจัย

ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูล

1. ประชากร (Population) เกษตรกรผู้ประกอบอาชีพเกษตรกรรม (เช่น ปลูกมันสำปะหลัง อ้อย ข้าวโพด) ในพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว ที่มีการจ้างงานแรงงานข้ามชาติชาวกัมพูชา ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 4 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลหนองหว้า ตำบลเขาฉกรรจ์ ตำบลพระเพลิง และตำบลเขาสามสิบ รวมจำนวนทั้งสิ้น 7,989 ครัวเรือน
2. กลุ่มตัวอย่าง (Sample) ตัวแทนเกษตรกรในพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ โดยกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้ได้ความคลาดเคลื่อนที่ยอมรับได้ ซึ่งนิยมใช้สูตรของทาโร ยามาเน่ (Taro Yamane) ที่ระดับความเชื่อมั่น 95% และกำหนดค่า

ความคลาดเคลื่อนเท่ากับ 0.05 ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่างจำนวน 381 ราย โดยการสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน (Multi-stage Sampling)

3. ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงและผู้กำหนดนโยบายในพื้นที่ โดยใช้การสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และสัมภาษณ์เชิงลึก โดยคัดเลือกวิธีการเลือกแบบเจาะจง (Purposive Sampling) จำนวน 12 คน ประกอบด้วย

1) กลุ่มเจ้าหน้าที่ภาครัฐ ได้แก่ เกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์, จัดหางานจังหวัดสระแก้ว, เจ้าหน้าที่ฝ่ายความมั่นคงหรือตรวจคนเข้าเมืองในพื้นที่จังหวัดสระแก้ว

2) กลุ่มผู้นำชุมชน ได้แก่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในพื้นที่ที่มีการทำการเกษตรหนาแน่น

3) กลุ่มตัวแทนเกษตรกร ได้แก่ ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชน หรือเกษตรกรรายใหญ่ที่ได้รับผลกระทบโดยตรง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1. เครื่องมือเชิงปริมาณ ได้แก่ แบบสอบถาม (Questionnaire) แบ่งออกเป็น 5 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1: ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม (Checklist) ส่วนที่ 2: สถานการณ์จากการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตร (ใช้มาตรวัดแบบ Likert Scale 5 ระดับ: เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง) ส่วนที่ 3: ผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตร (ใช้มาตรวัดแบบ Likert Scale 5 ระดับ: มากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย น้อยที่สุด) ส่วนที่ 4: แนวทางการแก้ไขปัญหการขาดแคลนแรงงานต่างด้าวชาวกัมพูชาภาคการเกษตร (ใช้มาตรวัดแบบ Likert Scale 5 ระดับ: เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง) และ ส่วนที่ 5: ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม (ปลายเปิด) การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ โดยนำไปให้ผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 3 คน ตรวจสอบความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Index of Item-Objective Congruence: IOC) และนำแบบสอบถามไปทดลองใช้ (Try-out) เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ด้วยสัมประสิทธิ์แอลฟาของครอนบาค (Cronbach's Alpha)

2. เครื่องมือเชิงคุณภาพ ได้แก่ แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi-structured Interview Form) และแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) เพื่อเจาะลึกถึงสาเหตุของปัญหา อุปสรรค และแนวทางแก้ไขหรือข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

การเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ข้อมูลปฐมภูมิ ลงพื้นที่แจกแบบสอบถามให้กับกลุ่มตัวอย่างเกษตรกรในอำเภอเขาฉกรรจ์ นัดหมายและลงพื้นที่สัมภาษณ์ ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ พร้อมทั้งบันทึกเสียงและจดบันทึก

2. ข้อมูลทุติยภูมิ รวบรวมข้อมูลจากเอกสารทางวิชาการ รายงานของหน่วยงานราชการ สถิติการข้ามแดน และข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับความขัดแย้งชายแดนไทย – กัมพูชา

การวิเคราะห์ข้อมูล

1. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistics) ได้แก่ ความถี่ (Frequency) ร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) เพื่ออธิบายข้อมูลทั่วไป สถานการณ์ และระดับของผลกระทบ

2. การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ จากการสัมภาษณ์ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยนำข้อมูลที่ถอดเทปและจดบันทึกมาจัดหมวดหมู่ เชื่อมโยงประเด็น และสรุปผลเป็นความเรียง เพื่อหาแนวทางและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงผสมผสาน โดยนำเสนอผลการวิจัยเชิงปริมาณจากกลุ่มตัวอย่างผู้ประกอบการภาคการเกษตร จำนวน 381 คน แล้วนำผลการวิจัยเชิงคุณภาพจากการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างและเชิงลึกกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อให้ครอบคลุมวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 3 ประเด็น ดังนี้

ตารางที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ข้อมูลทั่วไป	จำนวน (คน)	ร้อยละ
1. เพศ ชาย	209	54.86
หญิง	170	44.62
ความหลากหลายทางเพศ (LGBTQ ⁺)	2	0.52
2. อายุ 41 - 50 ปี	109	28.61
51 - 60 ปี	213	55.91
61 ปีขึ้นไป	59	15.48
3. ระดับการศึกษา ประถมศึกษา	201	52.76
มัธยมศึกษา	180	47.24
เทียบเท่าหรือสูงกว่าอนุปริญญา	0	0
4. ประเภทการเกษตร มันสำปะหลัง	133	34.91
อ้อย	134	35.17
ข้าว	30	7.87
ข้าวโพด	64	16.80
อื่น ๆ (โปรดระบุ)	20	5.25
5. จำนวนแรงงานกัมพูชาที่เคยจ้าง 1 - 5 คน	25	6.56
6 - 10 คน	109	28.61
11 - 20 คน	209	54.86
มากกว่า 20 คน	38	9.97
รวม	381	100.00

จากตารางที่ 1 พบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่เป็นเพศชาย จำนวน 209 คน (ร้อยละ 54.86) มีอายุระหว่าง 51 - 60 ปี มากที่สุด จำนวน 213 คน (ร้อยละ 55.91) สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา จำนวน 201 คน (ร้อยละ 52.76) ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเพาะปลูกอ้อย มากที่สุด จำนวน 134 คน (ร้อยละ 35.17) จำนวนแรงงานกัมพูชาที่เคยจ้างมีจำนวนมากถึง 11 - 20 คนต่อครัวเรือน (ร้อยละ 54.86) ซึ่งให้เห็นถึงการทำเกษตรแบบพึ่งพาแรงงานต่างด้าวในระดับสูง

ตารางที่ 2 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานของสถานการณ์แรงงานกัมพูชามาการเกษตร

รายการ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับ	อันดับ
1. สถานการณ์ความขัดแย้งทำให้แรงงานลดลง	4.78	0.42	มากที่สุด	2
2. แรงงานภาคการเกษตรในพื้นที่เป็นแรงงานกัมพูชา	4.80	0.40	มากที่สุด	1
3. เกิดการขาดแคลนแรงงานในช่วงฤดูเก็บเกี่ยว	4.60	0.53	มากที่สุด	3
4. การจ้างแรงงานมีความยุ่งยากซับซ้อนขึ้น	4.20	0.75	มาก	4
รวม	4.59	0.53	มากที่สุด	

จากตารางที่ 2 ผลการวิจัยพบว่าสถานการณ์แรงงานกัมพูชามาการเกษตรในเขตพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว โดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.59$, S.D. = 0.53) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อพบว่าแรงงานภาคการเกษตรในพื้นที่เป็นแรงงานกัมพูชา อยู่ในระดับ มากที่สุด ($\bar{X} = 4.80$, S.D. = 0.40) รองลงมาคือ สถานการณ์ความขัดแย้งทำให้แรงงานลดลง อยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.78$, S.D. = 0.42) และน้อยสุดคือ การจ้างแรงงานมีความยุ่งยากซับซ้อนขึ้น ($\bar{X} = 4.20$, S.D. = 0.75) อยู่ในระดับมาก

ตารางที่ 3 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานผลกระทบภาคการเกษตรจากการขาดแคลนแรงงาน

รายการ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับ	อันดับ
1. ผลผลิตเสียหาย เกือบเกี่ยวไม่ทัน	4.79	0.42	มากที่สุด	2
2. ต้นทุนการจ้างงานสูงขึ้น	4.60	0.54	มากที่สุด	3
3. รายได้รวมของผู้ประกอบการลดลง	4.55	0.58	มากที่สุด	4
4. เกิดความเครียดและภาระงานในการจัดการผลิต	4.85	0.36	มากที่สุด	1
รวม	4.70	0.48	มากที่สุด	

จากตารางที่ 3 ผลการวิจัยพบว่าผลกระทบภาคการเกษตรจากการขาดแคลนแรงงานต่างตัวชาวกลุ่มผู้ทำ โดยรวมอยู่ในระดับ มากที่สุด ($\bar{X} = 4.70$, S.D. = 0.48) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อพบว่า ความเครียดและภาระงานของผู้ประกอบการจัดอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.85$, S.D. = 0.36) รองลงมาคือผลผลิตเสียหายเกือบเกี่ยวไม่ทันตามกำหนด ($\bar{X} = 4.79$, S.D. = 0.42) อยู่ในระดับมากที่สุด และน้อยที่สุดคือรายได้รวมของครัวเรือนลดลง ($\bar{X} = 4.55$, S.D. = 0.58) พบว่าอยู่ในระดับมากที่สุด

ตารางที่ 4 ค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานแนวทาง ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงาน

รายการ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับ	อันดับ
1. รัฐควรจัดทำ MOU แรงงานเฉพาะกิจ	4.75	0.44	เห็นด้วยอย่างยิ่ง	2
2. จัดตั้งศูนย์ลงทะเบียนแรงงานเคลื่อนที่	4.40	0.58	เห็นด้วย	3
3. ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เครื่องจักรกล	4.88	0.33	เห็นด้วยอย่างยิ่ง	1
4. รวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อจ้างแรงงานแบบหมุนเวียน	3.90	0.72	เห็นด้วย	4
รวม	4.48	0.52	เห็นด้วยอย่างยิ่ง	

จากตารางที่ 4 ผลการวิจัยพบว่าแนวทาง ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานชาวกลุ่มผู้ทำ โดยรวมอยู่ในระดับ เห็นด้วยอย่างยิ่ง ($\bar{X} = 4.48$, S.D. = 0.52) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อพบว่า ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เครื่องจักรกล อยู่ในระดับ เห็นด้วยอย่างยิ่ง ($\bar{X} = 4.88$, S.D. = 0.33) รองลงมาคือรัฐควรจัดทำ MOU แรงงานเฉพาะกิจ ($\bar{X} = 4.75$, S.D. = 0.44) อยู่ในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่ง และเห็นด้วยน้อยที่สุด คือ รวมกลุ่มเกษตรกรเพื่อจ้างแรงงานแบบหมุนเวียน ($\bar{X} = 3.90$, S.D. = 0.72) พบว่าอยู่ในระดับเห็นด้วย

อภิปรายผล

จากการศึกษาผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานกลุ่มผู้ทำภาคการเกษตร ในอำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว จากสถานการณ์ความขัดแย้งชายแดนไทย - กัมพูชา ผู้วิจัยสามารถนำผลการศึกษามาทบทวนร่วมกับแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

1. ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามในเขตพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว

จากการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างผู้ประกอบการภาคการเกษตรส่วนใหญ่เป็นเพศชาย (ร้อยละ 54.86) อยู่ในช่วงวัยสูงอายุ 51 - 60 ปี (ร้อยละ 55.91) สะท้อนให้เห็นว่าแรงงานในภาคการเกษตรของอำเภอเขาฉกรรจ์กำลังเข้าสู่สังคมเกษตรผู้สูงอายุ กลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษา (ร้อยละ 52.76) พืชที่ปลูกส่วนใหญ่ คือ อ้อย (ร้อยละ 35.17) และจำนวนแรงงานกลุ่มผู้ทำที่เคยจ้างมีจำนวนมากถึง 11 - 20 คนต่อครัวเรือน (ร้อยละ 54.86) ชี้ให้เห็นถึงการทำเกษตรแบบพึ่งพาแรงงานต่างด้าวในระดับสูง

2. สถานการณ์แรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในเขตพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว

ผลการวิจัยพบว่า สถานการณ์ด้านแรงงานกัมพูชาในภาคการเกษตรโดยรวมอยู่ในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.59$, S.D. = 0.53) เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่า ประชากรในพื้นที่พึ่งพาแรงงานกัมพูชาเป็นหลักในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.80$, S.D. = 0.40) และเผชิญปัญหาสถานการณ์ความขัดแย้งที่ทำให้แรงงานลดลงอย่างฉับพลัน ($\bar{X} = 4.78$, S.D. = 0.42) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับเกษตรกรในพื้นที่ระบุว่า เมื่อเกิดสถานการณ์ความไม่สงบตามแนวชายแดน แรงงานกัมพูชาเกิดความตื่นตระหนกจึงตัดสินใจเดินทางกลับประเทศเนื่องจากความกังวลเรื่องการเสียชีวิต หรือความไม่ปลอดภัย ทำให้เกษตรกรไม่สามารถเตรียมตัวหาแรงงานทดแทนได้ทัน ปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายได้ผ่านทฤษฎีแรงดึงดูดและแรงผลัก (Push-Pull Theory) ของ Lee (1966) ที่ระบุว่า การย้ายถิ่นฐานของแรงงานเกิดขึ้นจากปัจจัยดึงดูดทางเศรษฐกิจ (Pull factors) ในพื้นที่ปลายทางที่มีความต้องการแรงงานสูงอย่างอำเภอเขาฉกรรจ์ อย่างไรก็ตามเมื่อเกิดข้อพิพาทหรือความขัดแย้งบริเวณชายแดน ปัจจัยดังกล่าวได้กลายสภาพเป็น “อุปสรรคแทรกแซง” (Intervening obstacles) ที่ขัดขวางการเคลื่อนย้ายของแรงงานข้ามชาติ ส่งผลให้ระบบนิเวศทางการเกษตรที่ต้องพึ่งพาแรงงานต่างชาติสูญเสียสมดุล และสะท้อนให้เห็นถึงความเปราะบางของโครงสร้างแรงงานในพื้นที่ชายแดนที่ผูกติดอยู่กับความมั่นคงระหว่างประเทศอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

3. ผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตรในเขตพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว

ผลการวิจัยสะท้อนให้เห็นว่าภาคการเกษตรได้รับผลกระทบจากการขาดแคลนแรงงานในระดับมากที่สุด ($\bar{X} = 4.70$, S.D. = 0.48) โดยผลกระทบที่สร้างภาระสูงสุดคือ การเกิดความเครียดและภาระงานในการจัดการผลิต ($\bar{X} = 4.85$, S.D. = 0.36) รองลงมาคือปัญหาผลผลิตเสียหายเนื่องจากเก็บเกี่ยวไม่ทัน ($\bar{X} = 4.79$, S.D. = 0.42) ตลอดจนต้นทุนการจ้างงานที่สูงขึ้น ($\bar{X} = 4.60$, S.D. = 0.54) ซึ่งส่งผลกระทบต่อเนื้อหารายได้รวมของผู้ประกอบการลดลง ($\bar{X} = 4.55$, S.D. = 0.58) ประเด็นนี้จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์พบว่า ผู้ประกอบการภาคการเกษตรส่วนใหญ่เป็นวัยผู้สูงอายุ เมื่อขาดแคลนแรงงานกัมพูชาที่เป็นกำลังหลัก ทำให้ผู้ประกอบการภาคการเกษตรต้องลงมือทำเอง ทำให้เกิดความกดดันทั้งทางด้านร่างกายและจิตใจอย่างรุนแรง ซึ่งผลกระทบที่เกิดขึ้นสอดคล้องกับทฤษฎีความเครียดและการเผชิญปัญหา (Stress and Coping Theory) ของ Lazarus & Folkman (1984) ที่อธิบายว่า เมื่อบุคคลเผชิญกับสถานการณ์คุกคามที่อยู่เหนือการควบคุม (เช่น การขาดแคลนแรงงานจากเหตุความมั่นคง) และประเมินว่าทรัพยากรที่มีอยู่ไม่เพียงพอต่อการรับมือจะก่อให้เกิดความเครียดในระดับสูง นอกจากนี้ ในมุมมองของเศรษฐศาสตร์การเกษตร (Agricultural Economics) การที่ผลผลิตเสียหายและต้นทุนการผลิตพุ่งสูงขึ้น เป็นผลสืบเนื่องมาจาก “ความเสี่ยงด้านการผลิต” (Production Risk) ที่เกษตรกรไม่สามารถบริหารจัดการเวลาในการเก็บเกี่ยวได้ตามฤดูกาล (Hardaker *et al.*, 2015) ทำให้สูญเสียทั้งโอกาสและรายได้ทางเศรษฐกิจอย่างมีนัยสำคัญ

4. แนวทางและข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาการขาดแคลนแรงงานกัมพูชาภาคการเกษตร ในพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว

สำหรับแนวทางการแก้ไขปัญหาผู้ประกอบการให้ความเห็นด้วยอย่างยิ่งในภาพรวม ($\bar{X} = 4.48$, S.D. = 0.52) โดยแนวทาง ที่ได้รับการตอบรับสูงสุดคือ การส่งเสริมให้เกษตรกรใช้เครื่องจักรกล ($\bar{X} = 4.88$, S.D. = 0.33) รองลงมาคือ การเรียกร้องให้รัฐจัดทำ MOU แรงงานเฉพาะกิจ ($\bar{X} = 4.75$, S.D. = 0.44) และจัดตั้งศูนย์ลงทะเบียนเคลื่อนที่ ($\bar{X} = 4.40$, S.D. = 0.58) ในขณะที่การรวมกลุ่มจ้างแรงงานแบบหมุนเวียนได้รับความเห็นด้วยน้อยที่สุด ($\bar{X} = 3.90$, S.D. = 0.72) จากการสนทนากับกลุ่มตัวอย่างพบว่า ผู้ประกอบการภาคการเกษตรมีทัศนคติที่มีความต้องการนำเครื่องจักรกลมาใช้ทดแทนแรงงานมนุษย์ สอดคล้องอย่างยิ่งกับแนวคิดการทดแทนแรงงานด้วยทุน (Capital-Labor Substitution) ของ Hayami & Ruttan (1985) ที่อธิบายทิศทางการปรับตัวของภาคการเกษตรว่า เมื่อปัจจัยด้านแรงงานขาดแคลนและมีต้นทุนสูงขึ้น เกษตรกรจะถูกบีบให้ต้องแสวงหาเทคโนโลยีหรือทุน (Capital) เข้ามาทดแทนเพื่อรักษาผลผลิต นอกจากนี้ การที่กลุ่มตัวอย่างให้ความสำคัญกับการทำ MOU เฉพาะกิจ สะท้อนให้เห็นถึงความคาดหวัง

ต่อการแทรกแซงทางนโยบายสาธารณะ (Public Policy Intervention) ที่ต้องการให้ภาครัฐเข้ามาเป็นตัวกลางในการลดขั้นตอนและอำนวยความสะดวกในการบริหารจัดการแรงงานข้ามชาติให้สอดคล้องกับบริบทความขัดแย้งในระดับพื้นที่อย่างเป็นรูปธรรม

ข้อเสนอแนะ

จากการสรุปและอภิปรายผลการวิจัยผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้เพื่อแก้ไขปัญหา และเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาในอนาคต ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

1.1 ด้านการส่งเสริมเทคโนโลยีการเกษตร จากผลการวิจัยที่พบว่ากลุ่มตัวอย่างเห็นด้วยอย่างยิ่งกับการใช้เครื่องจักรกล หน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง (เช่น สำนักงานเกษตรอำเภอ หรือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร) ควรสนับสนุนส่งเสริมการเข้าถึงเครื่องจักรกลทางการเกษตรทดแทนแรงงานมนุษย์อย่างเป็นรูปธรรม เช่น การให้สินเชื่อ ดอกเบี้ยต่ำ การอุดหนุนราคาเครื่องจักร หรือการจัดตั้ง “ศูนย์บริการยืม - เช่าเครื่องจักรกลการเกษตรประจำชุมชน” เพื่อลดภาระต้นทุนให้แก่เกษตรกรรายย่อย

1.2 ด้านการบริหารจัดการแรงงานข้ามชาติ ภาครัฐควรพิจารณาจัดทำบันทึกความเข้าใจ (MOU) แบบเฉพาะกิจสำหรับแรงงานภาคการเกษตรตามฤดูกาลในพื้นที่ชายแดน (Border Pass Employment) ที่มีความยืดหยุ่น สูงกว่าระบบปกติ พร้อมทั้งจัดตั้ง “ศูนย์ลงทะเบียนแรงงานและต่ออายุใบอนุญาตทำงานแบบเบ็ดเสร็จเคลื่อนที่ (Mobile One Stop Service)” ลงพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ เพื่อลดความยุ่งยากซับซ้อนและอำนวยความสะดวกให้แก่เกษตรกร

1.3 ด้านการเยียวยาและจัดการผลกระทบ เนื่องจากเกษตรกรมีระดับความเครียดและภาระงานสูง เป็นอันดับแรก หน่วยงานระดับท้องถิ่นควรมีมาตรการช่วยเหลือฉุกเฉินเมื่อเกิดกรณีปิดด่านพรมแดนจากความขัดแย้ง เช่น การชดเชยความเสียหายของผลผลิตที่เก็บเกี่ยวไม่ทัน หรือการจัดหาแรงงานอาสาสมัครหรือนักโทษชั้นดีหรือกำลังพลจากกองทัพ เข้ามาช่วยเก็บเกี่ยวผลผลิตในช่วงวิกฤต

2. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การประเมินมูลค่าความสูญเสียทางเศรษฐศาสตร์ ควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อประเมินมูลค่าความเสียหายทางเศรษฐกิจ (Economic Valuation) ออกมาเป็นตัวเงินที่ชัดเจน ว่าการขาดแคลนแรงงาน 1 ฤดูกาลผลิต สร้างมูลค่าความสูญเสียต่อผลิตภัณฑ์มวลรวมของจังหวัดสระแก้ว (GPP) มากน้อยเพียงใด เพื่อให้ผู้กำหนดนโยบายเห็นภาพความรุนแรงของปัญหาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

2.2 การขยายพื้นที่และบริบทการศึกษา ควรขยายขอบเขตการศึกษาไปยังพื้นที่อำเภอชายแดนอื่น ๆ ในจังหวัดสระแก้ว หรือจังหวัดใกล้เคียงที่มีลักษณะทางภูมิศาสตร์คล้ายคลึงกัน (เช่น จังหวัดจันทบุรี หรือตราด) เพื่อทำการศึกษาเปรียบเทียบ (Comparative Study) บริบทของปัญหาและรูปแบบการปรับตัวของเกษตรกร

คำขอบคุณ

งานวิจัยฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่านที่ได้ให้ความอนุเคราะห์ เสียสละเวลา และให้ความช่วยเหลืออย่างดียิ่งตลอดระยะเวลาการดำเนินการวิจัย

ขอกราบขอบพระคุณ มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สระแก้ว ที่ให้โอกาสทางการศึกษา อย่างเสมอภาค และอาจารย์วรารุณ คำพานิช ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ของเครื่องมือวิจัย ตลอดจนชี้แนะแนวทางอันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ทำให้งานวิจัยฉบับนี้มีความสมบูรณ์และทรงคุณค่าทางวิชาการ

ขอขอบพระคุณ สำนักงานจัดหางานจังหวัดสระแก้ว สำนักงานเกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์ ตลอดจนผู้นำชุมชนในพื้นที่ อำเภอเขาฉกรรจ์ ที่อำนวยความสะดวกในการให้ข้อมูลพื้นฐาน และช่วยเหลือในการประสานงานการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเป็นอย่างดี

ที่สำคัญที่สุด ผู้วิจัยขอขอบพระคุณกลุ่มตัวอย่าง ซึ่งเป็นพี่น้องเกษตรกรผู้ประกอบการในพื้นที่อำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว ทั้ง 381 ครอบครัว ที่ได้สละเวลาอันมีค่าในการสะท้อนปัญหา ให้ข้อมูลที่เป็นจริง และตอบแบบสอบถามอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เป็นหัวใจสำคัญที่ทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้บรรลุตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ทุกประการ

คุณค่าและประโยชน์อันพึงมีจากงานวิจัยฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณบิดา มารดา บุรพจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่าน ที่ได้อบรมสั่งสอนและเป็นกำลังใจสำคัญเสมอมา ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าผลการวิจัยนี้จะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม และเป็นแนวทางในการพัฒนาภาคการเกษตรของประเทศต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กองเศรษฐกิจการแรงงาน สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน. (2568). *สถานการณ์เศรษฐกิจแรงงานและการเคลื่อนย้ายแรงงานระหว่างประเทศ ไตรมาส 3/2568 (กรกฎาคม - กันยายน 2568) เรื่อง ความตึงเครียดชายแดนไทย - กัมพูชา โจรภัย และความท้าทาย*. สำนักงานปลัดกระทรวงแรงงาน.
- ชัชวาล ภูทอง และคณะ. (2563). การบริหารจัดการแรงงานต่างด้าวในภาคเกษตรกรรมตามแนวชายแดนไทย - กัมพูชา จังหวัดสระแก้ว ตามมาตรา 64 แห่งพระราชกำหนด การบริหารจัดการการทำงานของคนต่างด้าว พุทธศักราช 2560. *วารสารการบริหารนิติบุคคลและนวัตกรรมท้องถิ่น*, 6(6), 227 - 243.
- วิชาดา ไตรรัตน์. (2546). *แนวทางการจัดระบบการจ้างแรงงานต่างด้าว*. กรมการจัดหางาน.
- สำนักงานเกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์. (2568 ก). *ข้อมูลการปลูกพืชของอำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว ปี พ.ศ.2568*. สำนักงานเกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์.
- สำนักงานเกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์. (2568 ข). *ข้อมูลสถิติจำนวนครัวเรือนเกษตรกรในอำเภอเขาฉกรรจ์ จังหวัดสระแก้ว*. สำนักงานเกษตรอำเภอเขาฉกรรจ์.
- สำนักงานแรงงานจังหวัดสระแก้ว. (2568). *สถานการณ์แรงงานจังหวัดสระแก้ว ไตรมาสรายปี 2568 (มกราคม - ธันวาคม 2568)*. สำนักงานแรงงานจังหวัดสระแก้ว.
- Hardaker, J. B., Lien, G., Anderson, J. R., & Huirne, R. B. (2015). *Coping with risk in agriculture: Applied decision analysis* (3rd ed.). CABI.
- Hayami, Y., & Ruttan, V. W. (1985). *Agricultural development: An international perspective* (2nd ed.). Johns Hopkins University Press.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. Springer Publishing Company.
- Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47-57. <https://doi.org/10.2307/2060063>